

R.A. Skelton: "La conservació i el col·leccionisme dels mapes antics" a *Maps. A Historical Survey of Their Study and Collecting*. Chicago: The University of Chicago Press, 1972; pp. 26-61; dissertació pronunciada pel Dr. Skelton a *The Kenneth Nebenzahl, Jr. Lectures in the History of Cartography* at The Newberry Library (octubre de 1966), editada a cura de David Woodward (*).

Estem convençuts que la destrucció o la pèrdua de mapes antics fins al segle setze, i més endavant encara, ha estat més acusada que no pas en qualsevol altra modalitat de document històric. Les conclusions que assoleixen els historiadors de la cartografia, basades en els exemplars supervivents, han de ser considerades, el més sovint, amb precaució. Moltes baules de la cadena de transmissió han estat perdudes. La descoberta d'un mapa desconegut fins ara, de manera semblant a una girada de calidoscopi, pot refermar les línies bàsiques d'una hipòtesi i de les seves conclusions, o bé facilitar la "bulla perduda" l'existència de la qual només havia estat conjecturada.

Posem per cas que l'historiador de la literatura dels nostres dies només conegués un poema de Chaucer; que l'historiador de la impressió no conegués cap dels treballs que van sortir de les premses de Gutenberg i de Schoeffer; que el musicòleg no conegués les cançons populars recollides per Haydn i Holst. Semblantment, l'historiador dels mapes es troba immers en aquestes tessitures de manera que, si és assenyat, donarà un to provisional o incomplet a les seves disquisicions i conclusions sobre fonaments tan precaris. Naturalment, l'historiador de mapes forassenyat ens proporciona la major distracció amb les seves excursions a la lluna de València, i, sovint, més enllà encara; però ens fa perdre el temps miserablement.

Tenim un deute impagable amb aquells col·leccionistes que —com Sir Robert Cotton, "l'excels curador de les runes de l'antigor" (1)— ens van salvar tants mapes antics com per disposar-ne encara avui per al seu estudi i admiració. T.S. Eliot ha descrit la tradició com un "mitjà a través del qual la vitalitat del passat enriqueix la vida del present". És així com el mapa esdevé un vehicle per a la tradició. Ben pocs dels col·leccionistes del passat varen ser uns acumuladors sense criteri. Les seves motivacions varen ser enumerades pel Dr. John Dee, en la seva introducció a l'*English Euclide* (1570):

"Alguns per a embellir les seves sales, locutoris, cambres, galeries, estudis o biblioteques; altres, per afecte a les coses del passat, pels fets d'armes, pels terratrèmols, per les alimàries del firmament i coses per l'estil esmentades en les cròniques; per a reconèixer-hi palesament quin aspecte tenia la localitat, la contrada circumdant, la distància que ens en separa, i altres detalls semblants; altres, així mateix, per abastar succintament l'extensió dels dominis del Turc, l'Imperi complet del Moscovita i l'esquifida parcel·la on es practica la professió Cristiana, i ben poc en puc dir de la resta, etc.; i encara qualque per als seus propis viatges vers terres llunyanes, o per a descabdellar els itineraris d'altres homes ... aprecien, estimen, apleguen i empren mapes, cartes i globus geogràfics." (2)

* Versió catalana de Pau Alegre (2002)

En aquest text, Dee identifica quatre grans raons motivadores de les activitats col·leccionistes dels seus contemporanis. Invertint el seu ordenament, els mapes són (i) ajudes per als viatgers; (ii) ajudes per a estudis coetanis; (iii) ajudes per a estudis històrics; (iv) objectes decoratius.

Els mapes han tingut, i encara tenen, una baixa taxa de supervivència. Això és particularment evident pel que fa als mapes en fulls solts i encara més pel que fa als mapes murals els quals, a les darreries de l'edat mitjana i durant el Renaixement, oferien una síntesi dels coneixements de l'època. Diversos han estat els factors que han contribuït a l'escassetat de mapes antics. En primer lloc, cal recordar que bona part dels mapes antics no varen ser produïts pensant en la seva conservació. Un cartògraf o un agrimensor dels segles setze o disset, posem per cas, tenia els seus ulls ancorats en el present i no li podia passar pel cap la idea que pogués estar creant un document històric. Senzillament, estava efectuant un encàrrec professional per al seu mestre o el seu client; però és precisament aquesta ingenuïtat el que fa de la seva obra un registre valuós en la perspectiva de la història. Així doncs, la motivació de la seva creació no va ser pas la de la seva preservació. Entre el moment que el mapa ha exhaurit la seva funcionalitat pràctica immediata i el moment que desperta l'interès dels historiadors com a testimoni o memòria del passat s'escola un interval de perillosa vulnerabilitat.

La durada d'aquest interval depèn, en cada mapa en particular i en part, de la importància del canvi de l'escenari geogràfic o humà representat en el mapa i, en part també, en el canvi de les actituds envers el passat. L'any 1795, Joseph Lidley, qui havia efectuat l'aixecament cartogràfic del comtat de Surrey de feia poc, escrivia el següent en la memòria publicada per a acompanyar el mapa: "Tinc l'esperança que els antiquaris del segle vint-i-cinc trobaran aquest mapa d'utilitat per a escatir la posició de moltes localitats del Comtat de les quals l'inexorable pas del temps no n'haurà deixat, possiblement, ni el menor rastre" (3). L'inexorable pas del temps, així com altres agents, és sens dubte tan familiar a Illinois com a Surrey. Però l'aposta de sis segles d'espera que Lindley concedia al seu mapa per a generar l'interès dels historiadors locals indica de manera ben reveladora la taxa de canvi a la qual els homes s'havien emmotllat abans del segle dinou i amb la qual mesuraven la del futur. L'interval de vulnerabilitat durant el qual el mapa podia ser malaguanyat o destruït per manca d'utilitat pràctica i per no despertar, encara, cap mena d'interès històric era molt dilatada i sembla versemblant que només podia superar-lo mercès a l'atzar de la supervivència.

Els mapes tendeixen a ser substituïts per altres de més moderns en contingut, o per presentar una forma més adaptada a la seva finalitat i ús, o bé per estar confeccionats

1. Aquest homenatge a Cotton es troba en l'impaginat "Summary Conclusion of the Whole", en el segon volum de John Speed: *History of Great Britaine under the Conquests of ye Romanys, Saxons, Danes and Normands*. Londres: John Sudbury & Georg Humble, 1611.

2. *The Elements of Geometrie of the Most Ancient Philosopher Evclide of Megara*, traduït per H. Billingsley. Londres: I. Daye, 1570, fol. a4r.

3. Joseph Lidley: *William Crosley: Memoir of a Map of the County of Surrey, from a Survey made in the Years 1789 and 1790*. Londres: G. Bigg, 1793.

amb noves tècniques. Aquest fenomen caldria posar-lo com el segon enemic de la supervivència dels mapes. Han estat perduts els documents la informació dels quals sabem que es va incorporar a molts dels mapes del Renaixement en el procés de la seva compilació, i només ens podem afegir aproximadament la seva aparença i contingut a través de l'ús que se'n va fer en els seus derivats. Així, per a la confecció del seu globus de 1492 a Nuremberg, Martin Behaim s'havia servit d'un gran mapa mural imprès realitzat, o dirigit, per Henricus Martellus Germanus (4) i --per a representar-hi l'Àrtic-- de l'itinerari del segle catorze conegut com *Inventio Fortunata*. No ens ha arribat ni l'un ni l'altre, tot i que ambdós sembla que varen ser consultats per nombrosos contemporanis seus, incloent-hi Cristòfol Colom. No sembla aventurat identificar el mapa de Martellus com un dels grans mapes del món que figuraven entre les planxes inventariades en les existències de la botiga d'Alessandro di Francesco Rosselli malbaratades i dispersades l'any 1527 o poc després; no es coneix cap exemplar d'aquest gran mapa del món imprès i si va ser apartat de la circulació va ser perquè la forma del món que presentava havia esdevingut obsoleta del tot a causa de l'eixamplament del món conegut arran de les grans descobertes. La *Inventio*, que possiblement no va ser mai impresa, encara es pot tenir sense risc d'equivocar-se com una de les fonts de Mercator en una data tan tardana com l'any 1569; només vuit anys més tard, la còpia que va emprar ja havia desaparegut de la vista dels mortals i l'única notícia del contingut d'aquest document, que havia estat prou difós, és el resum que va fer-ne el mateix Mercator i que l'any 1577 va remetre a John Dee (5).

L'eixamplament del món conegut pot haver desacreditat mapes antics o bé haver causat el seu arraconament i destrucció. Al fil d'aquesta destrossa, la introducció de noves tècniques i de figuracions cartogràfiques no n'ha restat pas al marge. Tot i que alguns col·leccionistes principescos del segle quinze, com el Duc Federigo d'Urbino, encara preferien els manuscrits als llibres impresos (6), no hi ha cap dubte que el mapa imprès va gaudir de la preferència del públic a partir del segle setze i que molts posseïdors de mapes manuscrits cuitaren a esmicolar-los quan disposaren dels exemplars gravats en coure o en fusta. Aquest fet no ens ha de sorprendre pas si considerem que cadascuna de les còpies fetes a mà eren subjectes a la corrupció de la transcripció i que les conseqüències que aquests errors, posem per cas en una carta nàutica usada per marins a la mar, podien desembocar en qüestió de vida o mort. De manera semblant, quan la litografia i la zincografia varen ser aplicades a la reproducció de mapes durant el segle dinou, les planxes de coure de mapes varen arraconar-se o es van fondre en gran nombre per a reciclar-les i, de fet, avui és molt difícil de trobar-ne de senceres.

En relació amb l'escassetat d'exemplars de molts dels atles primerencs dels quals sabem que s'imprimiren tiratges considerables, podem suposar que varen ser oblidats quan s'introduïren millors mètodes de producció. El *Theatrum Orbis Terrarum* (1570) d'Ortelius, el pioner del atlas moderns, va ser planejat per a proveir un corpus de geografia mundial en una presentació més convincent respecte la presentada pels grapats de mapes italians enquadrats sense solta de dimensions, d'escala i d'autoria. Podem especular sobre quants d'aquests volums de mapes italians varen desaparèixer quan els seus posseïdors varen adquirir el *Theatrum*. La raresa dels atles marítims impresos als Països Baixos als segles setze i disset, en relació amb el nombre i dimensió de les seves edicions, té sens dubte una explicació semblant: les cartes anti-

quades no només eren inútils sinó que també eren perilloses. Fins i tot les primeres edicions d'atles tan significatius del segle dinou com el *Hand-Atlas* d'Stieler i els atles físics de Berghaus i de Johnston, revisats i reeditats molt sovint, són ben difícils de trobar al mercat especialitzat.

El tercer, i no menys perillós, enemic dels mapes és la seva forma física. Generalment, els mapes en fulls solts no disposen d'una coberta protectora. Els mapes murals són especialment vulnerables per raó de les seves dimensions i de les variacions en les condicions lumíniques, tèrmiques i d'humitat a les quals estan exposats i és precisament en aquesta categoria de mapes en la qual s'ha produït la mortalitat més elevada. D'entre els que eixiren de les premses d'Itàlia, d'Alemanya o dels Països Baixos al segle setze, avui no en resten sinó una o dues còpies, o cap; i dels que durant el segle següent eixiren de can Blaeu, Hondius, Visscher i altres cases de gravat d'Amsterdam, només són un xic menys rars. A Anglaterra, els plànols de les parcel·les subjectes a censals, efectuats des de 1836 en endavant, és l'experiència més antiga d'aixecament de la totalitat del territori del país i presenten el registre més complet del paisatge agrari de qualsevol època; desgraciadament, però, els enormes mapes parroquials que en varen resultar s'han deteriorat notablement en un termini d'existència tan breu com és un centenar d'anys (7).

Finalment, les catàstrofes a les quals està exposada la producció material dels humans --el foc, els terratrèmols, la guerra, els aldarulls, els canvis dinàstics-- han estat la causa de la destrucció o de la desaparició d'una quantitat incalculable de mapes antics. Per bé que sobre les pèrdues en algunes tipologies només podem fer-ne conjectures molt generals, la identitat i els continguts d'altres classes de mapes ens són conegudes o les podem inferir a partir de catàlegs i registres similars; per exemple, els mapes de les biblioteques monàstiques dispersades arran de la Reforma; les cartes portugueses dreçades abans de 1500 (de les quals només disposem d'un parell); les existències en el mercat de llibres londinenc calcinat pel Gran Foc de 1666, i les de Joan Blaeu que cremaren en el seu establiment d'impressió el 1672; els tresors de les biblioteques europees perdudes en el transcurs de les dues guerres mundials del nostre segle. I a aquests agents sinistres encara hi hem d'afegir la dispersió o l'alienació sense control de col·leccions singulars formades amb criteri i seny. El 1780, Richard Gough escrivia que "nombroses col·leccions de manuscrits d'importància capital han estat dispersades de manera irreparable"; el fenomen s'ha perllongat fins els nostres dies, amb tot el que representa de pèrdua flagrant per als estudis sistemàtics. La biblioteca de Mercator va ser venuda pels seus fills en pública subhasta el 1604 i, fins i tot, n'ha desaparegut el catàleg de la venda (conservat encara

4. Sobre el deute de Behaim envers Martellus, vegeu Armando Cortesão: *Cartografia e cartógrafos portugueses dos séculos XV e XVI*, 2 vols. Lisboa: Edição da 'Seara Nova', 1935, t. 1, pp. 126-135 i 140-142.

5. Eva G.R. Taylor: "A Letter Dated 1577 from Mercator to John Dee" in *Imago Mundi*, 13 (1956), pp. 56-68; i Tryggvi J. Oleson: *Early Voyages and Northern Approaches*. Toronto: Canadian Centenary Series, 1968, pp. 105-108.

6. "Tots els llibres d'aquesta biblioteca són bons en grau superlatiu, escrits amb la ploma, i si hi vingués a raure un volum imprès se sentiria ben ridícul en aital companyia". *Renaissance Princes, Popes and Prelates: The Vespasiano Memoirs, Lives of Illustrious Men of the XVth Century*, traduït per William George i Emily Waters. Nova York: Harper & Row, 1963, p. 104.

7. John B. Harley: "Maps for the Local Historian: A guide to British Sources, 3. Enclosure and Tithe Maps", in *Amateur Historian*, 7 (1967), pp. 265-274.

l'any 1915). D'entre altres registres cartogràfics importants que han patit la seva dispersió o l'anorreament de fa poc, cal mencionar els de l'Armeebibliothek de Munic, els de la família Dartmouth, els de Leo Bagrow, els del col·leccionista anglès Cyril Kenney, i -afegim-hi encara- la correspondència d'Abraham Ortelius (8).

Quines són les condicions que permeten la supervivència dels mapes antics o, dit d'altra manera, en quines circumstàncies en facilitem la seva conservació a l'actualitat?

Podem distingir entre dues modalitats de transmissió. Alguns mapes, i en particular els que varen ser confeccionats en el transcurs de missions oficials, han restat al seu lloc de producció entre d'altres papers públics o privats: als arxius nacionals o locals, entre els documents d'un hisendat, d'un soldat o d'un mapista, o en els arxius d'una empresa comercial. Els trets 'orgànics' o 'inamovibles' d'aquests dipòsits els confereix una vocació innata de conservació, potser inercial, que protegeix les seves col·leccions de les eventualitats i forneixen un registre continuat de la seva història.

Els mapes que han sofert la migració i el trasllat no gaudeixen d'aquelles garanties. La seva supervivència depèn d'una de les tres contingències següents: primera, la possessió per successives persones (que no pas sempre ens són conegudes) que els han dedicat una cura i conservació assenyades; segona, el desvetllament de l'interès per al seu estudi mentre encara eren disponibles; i tercera, fortuïta o accidental. D'alguns d'aquests mapes que ens han pervingut a través d'aquests canals en podem resseguir la traça de la seva trajectòria històrica. Però, com remarcava M.R. James en relació amb els manuscrits antics, "molts no en guarden cap. Només podem dir si varen ser escrits en un determinat segle, un determinat país, i adquirits a una determinada data. I encara gràcies" (9). El mapa del món de Juan de la Cosa va ser dibuixat (com ho assegura la seva signatura) el 1500 i va aparèixer en la parada d'un *bouquiniste* parisenc el 1832. Desconeixem del tot el que li va succeir entre aquelles dues dates; desconeixem qui el va posseir o com va ser conservat. L'autenticitat i la data d'un document pot ser confirmada per l'evidència del seu origen i del seu historial –però no poden invalidar-se per la inexistència de tal evidència.

La trajectòria del col·leccionisme deliberat i ben ordenat de mapes pren forma durant el Renaixement, i més concretament en el tombant dels segles quinze i setze. Va succeir així per diverses raons que revisaré tot seguit. Les més significatives i generals van ser: l'augment de la producció de mapes tant en quantitat com en varietat; l'abocament de l'interès del públic per la geografia; i l'aparició d'altres motius de faicó històrica o antiquària. És per això que, en absència d'aquests factors impulsors, resulta inconcebible la formació de col·leccions de mapes durant l'edat mitjana i com, de fet, no se'n coneix cap.

No s'hauria de subestimar la quantitat de mapes dibuixats durant l'edat mitjana; fins i tot en el cas de prendre com a referència els recomptes dels mapes supervivents, resulta que són més nombrosos del que generalment es creu. Un inventari publicat l'any 1964 enumerava 1.100 i escaig de *mappaemundi* executats abans d'iniciar-se el segle setze i que encara romanien incòlumes o que ho havien estat fins feia ben poc (10). Però cal advertir que una bona part d'aquests exemplars es trobaven en còdexs i varen ser dibuixats com a il·lustracions dels textos copiats i tornats a copiar als escriptoris

monàstics. Però dels mapes del món de grans dimensions dibuixats abans de 1400, els que realment es corresponen amb el model medieval que reflectia una tradició romana, al segle vint només en restaven tres de sencers i dos de fragmentaris (11).

Els mapes medievals presenten una diversitat tipològica molt limitada. Tots els *mappaemundi* coneguts es poden acomodar a un esquema de classificació molt senzill atès que varen ser confeccionats a tall de síntesi dels coneixements més generals en un disseny poc donat als canvis i per a facilitar així la il·lustració iconogràfica de la tradició sagrada i profana (12). Aquest va ser el motiu principal pel qual varen ser executats, apreciats i conservats. Ens és coneguda l'existència de diverses mapes mercès a la seva menció en inventaris de biblioteques monàstiques (13). Podem pensar que tots eren mapes del món en una gran diversitat de dimensions físiques. Eren descrits com a pintures, *historié et figuré*, sobre pergamí o sobre teixit, cargolats, o en còdex, o en retaules, conservats en estoigs de cuir o de fusta, o a les parets de les esglésies.

D'entre els mapes registrats d'aquesta manera, normalment en biblioteques monàstiques, hi havia els darrers prototipus romans (que no han arribat pas fins a nosaltres) a partir dels quals els cartògrafs medievals confeccionaren els seus propis *mappaemundi*. Richard de Haldingham, qui va dibuixar el *mappaemundi* de Hereford a les darreries del segle tretze,

8. Les pèrdues de materials cartogràfics significatius a causa de la Segona Guerra Mundial varen enregistrar-se en notes publicades a la revista *Imago Mundi* sota el títol "With Fire and Sword" [Em decantaria per una traducció de l'estil: "A sang i fetge", *versus* la literal: "Amb el foc i l'espasa" (P.A.N.)]. Sobre la col·lecció de l'Armeebibliothek, vegeu el vol. 10 (1953), p. 56. La biblioteca dels Dartmouth va ser dispersada en pública subhasta: Sotheby & Co.: *Catalogue of Valuable Printed Books, Important Manuscript Maps, Autographs Letters and Historical Documents, etc., the Property of the Earl of Dartmouth... March 8 & 9, 1948*. Londres: Sotheby, 1948. La col·lecció Bagrow va ser destruïda parcialment durant la Segona Guerra Mundial; després de la seva mort la seva col·lecció també va dispersar-se, per bé que els mapes de Rússia anaren a raure a la Universitat de Harvard: "With Fire and Sword", in *Imago Mundi*, 4 (1947), p.30; i Mary M. Bryan: "The Harvard College Library Map Collection" in *Special Libraries Association, Geography and Map Division Bulletin*, 36 (1959), p. 7. La col·lecció Kenney també incloïa, ultra els mapes i els atles, nombrosos llibres molt significatius per a l'estudi dels inicis del reconeixement territorial i de les tècniques que li són associades, va ser venuda en sis lots i registrada en Sotheby & Co.: *Catalogue of the Celebrated Collection the Property of C.E. Kenney*. Londres: Sotheby, 1965-1968. La correspondència d'Ortelius va ser publicada per J.H. Hessels: *Abraham Ortelii et virorum eruditorum ad eundem et ad Jacobum Coluam Ortelianum epistulae, Ecclesiae Londino-Batavae archivium*, vol. I. Cambridge: University Press, 1887; els manuscrits es varen vendre a can Sotheby el 14 de febrer de 1955. Tretze anys després, la col·lecció, la qual encara romanía gairebé intacta (comprenia entorn de 250 cartes rebudes i 27 de trameses) va ser revenuda a can Sotheby mateix i dispersada arreu del món: "The Correspondence of Abraham Ortelius" in *Catalogue of Valuable Continental Books and Autographs Letters... 17 & 18 June, 1968*. Londres: Sotheby & Co., 1968, pp. 81-112.

9. R. James Montague: *The Wanderings and Homes of Manuscripts*. Londres: Society for Promoting Christian Knowledge, 1919, pp. 10-11.

10. I.G.U. International Geographical Union: *Monumenta cartographica vetustionis aevi A.D. 1200-1500*. Amsterdam: N. Israel, 1964-..., vol 1; Mappemondes A.D. 1200-1500, *Imago Mundi Supplements*, vol 4, a cura de Marcel Destombes.

11. *Ibid.*, pp. 193-205.

12. Els esquemes més difosos per a classificar els mapes medievals són tres: el de Destombes, *ibid.*, pp. 15-20; el de Michael Corbet Andrews: "The Study and Classification of Medieval Mappae Mundi" in *Archaeologia*, 75 (1925-26), pp. 61-76; i el de Richard Udden: Zur Herkunft und Systematik der mittelalterlichen Weltkarten" in *Geographische Zeitschrift*, 37 (1931), pp. 321-340.

13. [Leo Bagrow]: "Old Inventories of Maps" in *Imago Mundi*, 5 (1948), pp. 18-20.

encara hauria pogut consultar una versió del segle quart del mapa del món preparat per Vipsanius Agrippa per a l'emperador August. La majoria dels mapes de les biblioteques monàstiques havien estat confeccionats a l'escriptori del mateix monestir que els conservaven i ben pocs havien migrat del seu lloc d'origen abans que els humanistes renaixentistes desfermessin l'escorcoll de biblioteques monàstiques a la cerca de manuscrits antics. Les imprecacions i les malediccions escrites en els llibres ens il·lustren l'esperit amb el qual es varen crear i mantenir els fons de les biblioteques monàstiques. Vegem-ne un exemple:

"Aquest llibre pertany a Sant Maximí en el seu monestir a Micy, i va ser encarregat per l'abat Pere, i confegit acuradament amb les seves pròpies mans el dedicà a Déu i a Sant Maximí... amb la imprecació següent: que qualsevol que gosi sostreure'l... incorri en damnació amb Judes el traïdor, amb Annàs, Caifàs i Pilat, Amén."

A desgrat de la invocació a la protecció sobrenatural, tampoc no ha estat conservada la producció de mapes d'aquells ordes conventuals que, a la baixa edat mitjana, maldaren per alliberar el pensament geogràfic de la seva cotilla escolàstica. Els avenços efectuats pels franciscans del segle tretze en relació amb la cartografia matemàtica i en la revisió i reforma de la configuració d'Àsia varen ser negligits durant el segle següent. No disposem dels mapes de Roger Bacon, de William de Rubruck, o de Marco Polo. Els mapes del benedictí Matthew Paris varen ser salvats per col·leccionistes anglesos del segle setze.

El *mappaemundi* de Fra Mauro de 1459, la joia de la cartografia medieval cristiana, va romandre al seu convent camaldulenc de Murano fins al segle dinou. El treball creatiu en cartografia efectuat a les cases dels agustins i dels benedictins de l'Alemanya meridional durant el segle quinze varen trobar una llar de refugi, una volta secularitzades el 1803, en les biblioteques règides de Baviera i d'Àustria.

La geografia i la cartografia varen tenir una participació senyera en la empenta forjadora de biblioteques privades a l'Itàlia del segle quinze, el centre del món bibliogràfic del Renaixement, malgrat que encara no podem anomenar-les com a cartoteques. És en aquestes temàtiques, més que en qualsevol altra, on es reflecteixen amb més claredat les motivacions que varen animar als col·leccionistes seculars de llibres: la recuperació dels ensenyaments clàssics, l'esperit crític de l'home envers el seu entorn, el sentiment de bellesa i de glòria, la passió per a posseir llibres, antiguitats, i peces d'art com a projecció de la personalitat del col·leccionista. És una època en què "cada noble italià forma una biblioteca", i els investigadors es mostren molt actius en la còpia de llibres per a ús i gaudi personal. Els col·leccionistes principescos ocupaven secretaris (com Poggio Bracciolini) per a espigolar antigues biblioteques, així com agents (com Vespasiano da Bisticci) per a adquirir llibres; també tenien copistes i artistes al seu servei dedicats a la còpia i a la il·luminació a temps complet.

Així, el col·leccionisme de manuscrits 'a la mida', això és, sufragat per, o dedicat a un amo i senyor, es va estendre als materials cartogràfics. D'entre els nombrosos exemples possibles d'aquest fenomen, n'hem seleccionat tres.

1. Coneixem la supervivència de cinquanta-un manuscrits amb mapes del segle quinze de la versió llatina de la *Geographia* de Ptolemeu realitzada per Jacopo d'Angelo; tots varen ser efectuats a Itàlia i divuit encara romanen a biblioteques italianes (14). Quatre d'aquestes còpies varen anar a parar a la Biblioteca Vaticana fundada pel Papa Nicolau V l'any 1447, tres altres a la gran biblioteca formada a Urbino per Frederic de Montefeltro (i que al capdavant també s'incorporarien a la del Vaticà), i les quatre restants a la biblioteca establerta per Còsimo de Mèdici el 1444.

2. Entre aproximadament els anys 1480 i 1484, Francesco Rosselli sojornà la cort de Maties Corvinus, rei d'Hongria, com a realitzador de mapes. La gran Biblioteca Corvina, saquejada pels turcs el 1526, posseïa diversos treballs cartogràfics realitzats per al rei, i entre els quals hi havia diverses cartes d'autoria veneciana (15).

3. Dos titulars successius de la dinastia Este de Ferrara varen interessar-se vivament per la geografia. El duc Borso d'Este (mort el 1471) va ser el patró tant de l'il·luminador Taddeo Crivelli, qui promouria el primer atlas imprès (el de Bolònia de 1477), com de Donus Nicolaus Germanus, les versions dels mapes ptolemaics del qual varen constituir la base de gairebé totes les edicions primerenques (16). El període del mandat de l'hereu de Borso, Ercole d'Este (1471-1505), va ser coetani de la descoberta d'Amèrica i de l'obertura de les rutes marítimes cap a l'Índia. L'any 1494 es va desplaçar a Florència per a cercar-hi els manuscrits i els mapes de Toscanelli. El 1502 va obtenir un mapa del Món, el qual mostrava les descobertes portugueses, a través d'Alberto Cantino, el seu agent secret a Lisboa (17).

Però arribats a aquesta fita, en fixarem més aviat en les causes econòmiques i polítiques del col·leccionisme de mapes.

Tant la realització com el col·leccionisme de mapes varen ser estimulades per la cerca de noves rutes comercials oceàniques. Durant els segles quinze i setze, Venècia, l'única potència cosmopolita italiana llevat del Papat, ja mantenia un servei d'espionatge i de sistematització de la informació exterior de notable complexitat i efectivitat. L'únic registre cartogràfic supervivent de les exploracions portugueses anteriors a 1500 es troba en cartes venecianes formades a partir de la informació recollida a Cadis o a Lisboa pels capitans dels vaixells en ruta cap a Flandes, o en els mapes dreçats a Florència per Henricus Martellus en base, així mateix, als informes que li arribaven des dels molls de Lisboa.

Tanmateix, però, Portugal disposava d'un obrador hidrogràfic encarregat de guardar i esmenar les cartes marines ja abans de

14. Els manuscrits de la *Geographia* han estat llistats i descrits per Joseph Fischer: *C. Ptolemaei Geographiae Codex Urbinae graecus 82*, 2 vols in 4. Leiden: E.J. Brill; Leipzig: O. Harrassowitz, 1932, vol. 1.

15. Florio Banfi: *Gli albori della cartografia in Ungheria; Francesco Rosselli alla corte di Mattia Corvino*. Roma: Biblioteca dell'Accademia d'Ungheria, 1947.

16. Els papers de Crivelli i de Nicolaus Germanus en la producció del Ptolemeu de Bolònia (1477) han estat tractats per R.A. Skelton en la introducció a l'edició facsimil: *Claudius Ptolemaeus, Cosmographia, Bologna 1477*. Amsterdam: Theatrum Orbis Terrarum, 1964, pp. v-ix.

17. Sobre les relacions de Cantino amb els Este i sobre el seu mapa vegeu el capítol 4 "La Carte de Cantino" en Henry Harrisse: *Les Corte-Real et leurs voyages au nouveau-monde*. Paris: E. Leroux, 1883, pp. 69-158.

l'any 1500 i a Sevilla se'n va obrir un altre de similar l'any 1508. L'interès polític de la informació geogràfica i la rivalitat internacional per a obtenir-la, va desfermar la competència entre països per arrabassar no només mapes sinó també els mapistes, com es fa als nostres dies amb els físics atòmics o els futbolistes (*).

Francònia va esdevenir un important centre de col·leccionisme de mapes durant aquest període de descobertes a causa, sobretot, de raons de caire econòmic. Les dues grans nissagues comercials d'Augsburg, els Welser i els Fugger, disposaven de corresponsals a Sevilla i a Lisboa i els seus agents viatjaven en les flotes portugueses que feien cap al Brasil i a l'Índia any rere any. De retorn a les 'oficines centrals' d'Augsburg o de Nuremberg, hi portaven cartes portugueses, mallorquines o venecianes coetànies. Moltes d'aquestes cartes varen anar a parar a mans de l'humanista Konrad Peutinger (1465-1547) d'Augsburg, qui va tenir especial oportunitat d'adquirir-les a Portugal gràcies al seu enllaç matrimonial amb una Welser i a les seves relacions amb Valentim Fernandes, l'impressor alemany instal·lat a Lisboa. Més endavant, algunes de les cartes portugueses de Peutinger varen passar a la gran biblioteca creada pels ducs de Wolfenbüttel durant el mateix segle setze; tanmateix, bona part de la seva col·lecció va ser donada a la biblioteca dels jesuïtes d'Augsburg l'any 1715 la qual va ser transferida a la biblioteca estatal de Baviera arran de la supressió de l'orde.

L'interès de Peutinger pels estudis clàssics queda palès pel famós mapa romà de calçades que porta el seu nom; la seva trajectòria il·lustra algunes de les vicissituds en què s'involucren els mapes. És una còpia del segle onze, o potser del dotze, feta en un escriptori monàstic de l'Alemanya meridional a partir d'un original romà del segle quart. El va trobar l'erudit vienès Konrad Celtis el 1507 "en una determinada biblioteca" la identitat de la qual va deixar en secret i que, molt possiblement, era la mateixa on havia estat efectuada la còpia. Celtis el va transferir a Peutinger qui es va interessar, sense èxit, per a publicar-lo. Després de la seva mort el 1547, el mapa va desaparèixer fins el 1591, data en la qual Marcus Welser, burgmestre d'Augsburg, en va recuperar un fragment i el féu gravar i publicar (18). Si deixem de banda els mapes de Ptolemeu, aquest és el primer cas de reproducció facsímil per impremta d'un mapa que aleshores ja es considerava com antic. Després d'aquest episodi, la *Tabula Peutingeriana* va fer-se altra volta fonedissa, aquesta vegada per més d'un centenar d'anys. Entre els anys 1714 i 1715 va passar de Desiderius Peutinger a un llibreter per compra successòria, i d'aquest darrer al Príncep Eugeni de Savoia, la gran biblioteca del qual va ser adquirida per la Biblioteca Nacional de Viena a la seva mort el 1737.

La passió per posseir relíquies de la cartografia clàssica es va manifestar en la difusió dels manuscrits ptolemaics durant el segle setze. Durant aquest segle, sis manuscrits en grec i divuit en llatí de la *Geographia*, com a mínim, van circular fora d'Itàlia (19). Un còdex grec, manllevat als dominics de Berna el 1443 i dipositat a la Biblioteca Universitària d'aquesta ciutat el 1539, va ser consultat per Erasme en la preparació de la primera edició del text en grec el 1533. Waldseemüller va intentar fer-se prestar el còdex de Berna per a la preparació de l'edició del Ptolemeu d'Estrasburg de 1513. No se'n va sortir, malgrat que, tot sigui dit, va aconseguir treure un altre manuscrit grec d'Itàlia.

A l'Anglaterra dels Tudor la 'descoberta de l'antiguitat britànica' va permetre la salvació de molts mapes antics que, amb molts altres documents històrics, varen trobar refugi en col·leccions privades. L'oportunitat es va donar amb la dispersió de les biblioteques medievals arran de la dissolució dels monestirs; la motivació es trobà en les recerques sistemàtiques que els estudiosos elisabetians havien emprés sobre la història del poble britànic i de les seves institucions (20). Tots els mapes supervivents de Matthew Paris, així com altres mostres de la cartografia medieval, varen anar a parar a la biblioteca de l'arquebisbe Matthew Parker i a la de Sir Robert Cotton. Ambdues col·leccions es varen formar ben entrada la segona meitat del segle setze i, per tant, quan ja s'havia perdut molt de material. Podem fer-nos-en càrrec pels inventaris de biblioteques monàstiques que John Leland havia aixecat per a Enric VIII entre els anys 1534 a 1541, així com pel testimoni de John Bale. Aquest ens informa que els manuscrits eren 'venuts a tractants i a majoristes, i... tramesos als enquadernadors per mar, i no pas en poc nombre: a vegades n'omplien vaixells sencers' (21).

Cotton no només va ser un antiquari primmirat; també era un home de negocis que li agradava el poder que li proporcionaven els seus coneixements. Aquesta va ser la raó que el duqué a col·leccionar documents d'estat contemporanis dels regnats dels monarques Tudor. A aquest interès li devem la conservació de molts mapes del segle setze, generalment relacionats amb esdeveniments polítics o militars. No es podria conèixer el mapisme anglès d'aquell segle, o potser només en tindriem una idea aproximada, sense les dèries adquisitives de Cotton les quals, al capdavant, ens l'han conservat. Ens han arribat altres col·leccions de mapes d'importància semblant a la de Cotton, o ens n'ha restat la relació del seu contingut, reunides per altres polítics i governants i per a finalitats de caire utilitari. D'entre aquestes cal mencionar la de Viglius van Aytta, President del Consell Espanyol dels Països Baixos, la col·lecció del qual (catalogada el 1575) va créixer amb la Biblioteca de la Universitat de Lovaina l'any 1915 (23); i la de William Cecil, primer Lord Burghley, Lord

* D'entre els cartògrafs que varen canviar de bandera política, com a mínim un cop, es poden mencionar Jean Rotz, francès qui va arribar a obtenir el càrrec d'Hidrógraf del rei Enric VIII d'Anglaterra i que va escriure un tractat important sobre nàutica; els cartògrafs portuguesos Pedro i Jorge Reinels, els quals es passaren al servei d'Espanya per a preparar els mapes de l'expedició de Magalhães; i els també portuguesos André i Diogo Homem, els quals varen treballar a Anvers i a Londres respectivament. Nota del curador [David Woodward]

18. Marcus **Welser**: *Fragmenta tabulae antiquae, in quibus aliquot per Romanas provincias itinera. Ex Peutingerorum bibliotheca*. Venècia: apud Aldum, 1591. Set anys més tard es descobriren les altres parts del mapa, tal i com notifica Welser a Ortelius, qui gravaria i publicaria el mapa complet. Vegeu Christiane **Piérard**: "Un exemplaire de la *Tabula itineraria* ou *Tabula Putingeriana*, édition Moretus 1598, conservé a Mons" *Quaerendo*, 1 (1971), pp. 201-216.

19. C. **Fischer**: *Ptolomaei Geographiae*, vol I.

20. Vegeu Thomas D. **Kendrick**: *British Antiquity*. Londres: Methuen, 1950.

21. John **Leland** (ed. John **Bale**): *The Laboryouse Journey & Serche of John Leyland for Englandes Antiquitees of Hym as a Newe Years Gyfte to King Henry the viii, in the xxxviii Yeare of His Reygne*. Londres: Johan Bale, 1549.

22. R.A. **Skelton**: "The Hydrographic Collections of the British Museum". *Journal of the Institute of Navigation*, 9 (1956), pp. 323-334.

23. El catàleg de la biblioteca d'Aytta es troba imprès en el primer volum de **Bibliothèque Royale**: *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Royale des ducs de Bourgogne*, 3 vols. Brussel·les: C. Muquardt, 1839-42. Vegeu també "Collection de cartes de Viglius" in *Messenger des sciences historiques ou archives des arts et de la bibliographie de Belgique*, 1862, pp. 428-33.

Tresorer de la Reina Isabel, els mapes del qual encara es conserven a Hatfield House (24). Més endavant, un altre funcionari públic anglès també va col·leccionar mapes, tant en l'àmbit privat com en el decurs de la seves ocupacions públiques. La biblioteca de Samuel Pepys, Secretari de l'Almirallat, conservava diverses cartes marines primerenques i plànols i panoràmiques de Londres de tota època; la seva dedicació per la col·lecció de mapes traspuja en diverses anotacions del seu diari com, per exemple, la del 19 de setembre de 1666: "pregonament preocupat, fins i tot durant la vetlla i en el lleure... la Crònica d'Speed i els mapes, les dues parts del *Waggoner* i un recull de cartes, els quals em fa l'efecte que els he endreçat tan bé que m'he oblidat completament d'on són".

La millora en l'organització i en l'efectivitat del comerç de llibres i de mapes a l'Europa de la segona meitat del segle setze va encoratjar la creació de col·leccions privades. Les fires de llibres de Frankfurt eren visitades regularment pels distribuïdors com, per exemple, Christopher Plantin d'Anvers o Cornelius Caymox de Nuremberg. El capítol de mapes del catàleg de la fira de 1573 editat per George Willer d'Augsburg incloïa més de seixanta mapes exempts venecians i disset grans mapes murals entelats i acolorits (25). En els llibres comercials de Plantin es registra l'exportació de mapes, d'atles, i de globus destinats a detallistes dels Països Baixos, França, Anglaterra, Alemanya, Espanya i Itàlia (26).

Els mateixos mapistes i els editors també eren col·leccionistes, i en el rengle dels deutors de la comptabilitat de Plantin apareixen tant Mercator com Ortelius per compte dels materials cartogràfics que els havia facilitat; els mateixos Mercator i Ortelius també visitaven regularment la fira de Frankfurt; altres, com Gerard de Jode, hi tenien un corresponçal. La correspondència d'Ortelius ens il·lustra a bastament sobre l'energia amb la qual els seus agents maldaven per a obtenir mapes en diversos països per tal d'emprar-los com a base del *Theatrum*. Tanmateix, Ortelius també tenia altres motivacions per a col·leccionar mapes; els seus interessos eren bàsicament històrics, i la seva biblioteca i el seu gabinet d'antiguitats a Anvers van ser lloats en vida pròpia.

Per una variant de la Llei de Parkinson, la immensa expansió de la producció de mapes durant els segles setze i disset -tant en mapes exempts com en edicions d'atles- va proporcionar una empenta addicional al col·leccionisme; i, com veurem més endavant, les desiderates del col·leccionista varen ser satisfetes pels comerciants sense entrebancs. Tot i així, durant aquests dos segles, i més endavant encara, les col·leccions dedicades específicament a mapes varen ser excepcionals. Malgrat que els mapes puguin classificar-se com una categoria especial de material imprès, encara eren considerats amb ben poca singularitat en les biblioteques o les col·leccions d'objectes artístics. Així, la Kuntzkammer reial i la biblioteca de Saxònia, fundades per l'Elector August (1553-1586), hostatjaven nombrosos mapes; podem suposar que els mapes murals, entelats i emmarcats eren conservats a la primera mentre que els atles i els fulls exempts es guardaven a la segona. Entre d'altres pertinences, els catàlegs del segle setze d'ambdues col·leccions també inclouen mapes. No va ser fins l'any 1701 quan l'Elector August es va decidir per crear una sala específica de mapes estamordit per un incendi del palau el qual va posar les col·leccions a un pas de la seva destrucció. El primer catàleg d'aquesta cartoteca (1756 ca.) registrava 117 atles i 200 mapes amb un total de 10.000 fulls (27).

Les col·leccions reials angleses de mapes ens ofereixen una trajectòria similar. Ben pocs mapes hi havia a l'Old Royal Library quan Jordi II la va traslladar al British Museum el 1757. N'havien desaparegut tots els mapes que apareixien relacionats en un catàleg format poc després de la Restauració de 1660. Només hi restava un grapat de mapes que hi havien arribat per mitjà del primer Lord Darthmouth, intendent de l'Ordnance sota Jaume II. El més probable és que la gran majoria s'haguessin consumit en l'incendi que assolà el Palau de Whitehall i la biblioteca privada del rei l'any 1690. Tanmateix, les dues col·leccions de mapes iniciades pel Rei Jordi III a partir de 1760, una de topogràfica i una altra de marítima, conservades totes dues al British Museum des de 1828, apleguen nombrosos mapes i atles que havien estat propietat dels sobirans Tudor i dels Estuard, així com els que hi havia afegit el mateix Jordi III mercès a la seva dèria col·leccionista. Aquests materials cartogràfics antics haurien d'haver estat retirats de la Royal Library abans de 1757 per Jordi, aleshores Príncep de Gal·les, i, el més probable, sense que en formessin part integral. Amb la constitució formal de les dues col·leccions de mapes (28) separades Jordi III va regularitzar-ne la seva situació.

Des de darreries del segle disset i de començament del divuit s'aferma un interès pels mapes notable i creixent. Se'ls reconeix aquella distinció d'objecte singular que els fa cobejables per a ser col·leccionats. És un procés que pot contemplar-se des de diversos punts de vista cadascun dels quals ens remet a l'evolució de la producció i de l'ús dels mapes.

La motivació 'geopolítica', la qual va quallar amb força especial, no només va impulsar la producció de mapes sinó també el col·leccionisme i la conservació de mapes com a registres d'informació social, econòmica, política, o militar per a ús dels governs. Els arxius oficials de mapes, en creixement ininterromput com a resultat d'un procés d'acumulació natural, conservaren el treball dels agrimensors del cadastre, el dels hidrògrafs i el dels enginyers militars. El mateix va succeir amb els de les institucions comercials semioficials, com la Hudson Bay Company i les East India Companies, tant l'holandesa com l'anglesa. En una època de laxitud en el control dels documents públics, no és estrany que nombrosos

24. Sobre la col·lecció de Lord Burghley, vegeu R.A. Skelton i John Summerson: *A Description of Maps and Architectural Drawings in the Collection Made by William Cecil, First Baron Burghley, Now at Hatfield House*. Oxford: Roxburghe Club, 1971; així com R.A. Skelton: "The Military Surveyor's Contribution to British Cartography in the Sixteenth Century", *Imago Mundi*, 24 (1970), pp. 77-83.

25. Vegeu Leo Bagrow: "A Page from the History of the Distribution of Maps", *Imago Mundi*, 5 (1948), pp. 53-62.

26. Jean Denucé va publicar i comentar diversos fragments dels arxius de Plantin relatius a cartògrafs a: *Oud-nederlandsche kaartmakers in betrekking met Plantijn*, 2 vols., Anvers: Nederlandsche boekhandel, 1912-13.

27. Viktor Hantzsch: "Beiträge zur älteren Geschichte der kurfürstlichen Kuntzkammer in Dresden" in *Neues Archiv für sächsische Geschichte*, 23 (1902), pp. 220-296. Hantzsch també va publicar el desenvolupament i el catàleg d'ambdues col·leccions en: *Die Landkartenbestände der Königlichen öffentlichen Bibliothek zu Dresden* (Beihefte zum Zentralblatt für Bibliothekswesen, 28). Leipzig: O. Harrassowitz, 1904, pp. 3-27.

28. L'obra de George F. Warner i Julius P. Gilson: *Catalogue of Western Manuscripts in the Old Royal and King's Collections*, 4 vols., Londres: Trustees of the British Museum, 1921, és un llistat dels manuscrits transferits l'any 1757. La trajectòria d'algunes de les col·leccions del British Museum ha estat narrada per R.A. Skelton a "King George III's Maritime Collection", *British Museum Quarterly*, 18 (1953), p. 63; "The Hydrographic Collections of the British Museum", in *Journal of the Institute of Navigation*, 9 (1956), pp. 323-334; i a "The Royal Map Collections of England", in *Imago Mundi*, 13 (1956), pp. 181-183.

mapes 'oficials' anessin a parar a les col·leccions particulars de generals, de polítics o de prínceps. Més endavant, alguns d'aquests aplecs varen circular comercialment com, per exemple, la col·lecció Clinton, la major part de la qual es troba a la Clements Library, o les col·leccions del Príncep Eugeni, les quals formen part de la Biblioteca Nacional de Viena a l'actualitat (29). En constatar que gairebé totes les biblioteques nacionals d'Europa tenen les seves arrels en les col·leccions personals dels sobirans, també podem considerar que els materials a disposició de particulars no esdevenen segurs fins que no arriben a una entitat pública. Com Richard Gough ja observava el 1780: "Una biblioteca pública és el port més segur"; i afegia que "de totes les biblioteques públiques, la del British Museum és la que té uns objectius més oberts, i només és mancada d'un pressupost satisfactori que li permeti adquirir els materials que no li pot proporcionar la generositat dels seus benefactors" (30).

L'interès del col·leccionista privat de mapes dels segles disset i divuit va dirigir-se, pel general, cap als mapes i els atles impresos els quals obtenien gràcies a un vigorós i puixant comerç. Encara no hi havia llibreters de vell, però les subhastes de biblioteques alimentaven el mercat de mapes i d'atles antics. La biblioteca d'Adriaan Pauw, venuda a l'Haia el 1654, disposava de nou edicions de Ptolemeu, començant per l'edició d'Ulm de 1482, així com la majoria dels atles importants del segle setze i de començament del disset (31). A un nivell més modest, entre els llibres del cavaller escocès James Balfour de Kinnaird que es varen vendre a Edimburg l'any 1699, hi havien disset atles amb dates d'edició esteses des de 1584 (un Ptolemeu de Mercator) fins a 1675 (la guia de camins d'Ogilby) i amb inclusió d'un Ortelius (1592), un Münster, atles marítims holandesos i de set atles dels Blaeu (32), pel cap baix.

De tota manera, la tendència predominant era la de vendre i comprar materials cartogràfics nous o de publicació recent i, en especial, d'atles. L'atles constituïa el nucli de moltes de les col·leccions cartogràfiques del segle divuit. Com ha demostrat el professor Koeman, la formació d'un 'atles factici' és la tasca distintiva d'un col·leccionista de mapes diligent i seriós (33). El famós "Eugene Atlas" que avui es troba a la Biblioteca Nacional de Viena, va ser confeccionat pel marxant Laurens van der Hem d'Amsterdam, entre l'any 1662 i el de la seva mort, el 1678, en base a l'atles de Blaeu en onze volums i infant-lo amb nous mapes fins a fer-ne quaranta-sis volums. Va ser adquirit en subhasta pel Príncep Eugeni el 1730. L'"Atlas Reial" d'August el Fort, Elector de Saxònia, recopilat entre 1706 i 1710, tenia dinou volums i abastava 1.400 mapes (35). De la mateixa manera, un altre marxant d'Amsterdam, Christoffel Beudecker (mort el 1756), va formar un atlas en vint-i-set volums de les Disset Províncies (36).

El comerç de mapes proveïa materials fets a mida o bé en sèrie per a col·leccionistes de diversa condició, gust i butxaca. Això no és pas cap novetat. L'Atlas manuscrit encarregat a un artista renaixentista va tenir la seva rèplica en el 'superatles' de mapes murals impresos pels holandesos com, per exemple, l'Atlas Klencke ofert al rei Carles II, i el del Príncep Joan Moritz (37). Les col·leccions de mapes gravats i presentats en "l'ordenament de Ptolemeu" als clients de les botigues venecianes i romanes del segle setze són replicats pels atles de dimensions variades i preus diversos que oferien els marxants de mapes holandesos i alemanys del segle divuit. Durant els primers anys d'aquest segle varen aparèixer un esplet de ma-

nuals per a col·leccionistes de mapes, generalment d'autors alemanys. Deixant de banda que el bibliògraf modern hi troba autèntiques mines d'informació sobre la producció de mapes dels segles disset i divuit, aquest manuals eren plantejats com a guies per al col·leccionista contemporani. Un d'aquests manuals, després de facilitar una llista de mapes en venda classificats geogràficament, donava detalls per a la confecció de vint-i-quatre atles que variaven en dimensió des de divuit fulls el més petit fins a mil cinc-cents fulls (en cinc volums) el més gran, i de tres a tres-cents tàlers alemanys pel que fa al preu (38).

Aquests autors no negligiren pas la història de la cartografia o dels mapes antics com a objecte d'estudi. "Els geògrafs antics", escrivia J.G. Gregorius el 1713, "fins i tot en el cas que els seus mapes siguin imperfectes, falsaris i imprecisos, no haurien de ser ridiculitzats per això, sinó més aviat enaltits" (39). Tanmateix, durant el segle divuit, els mapes antics eren valorats no pas per la seva vàlua estilística sinó per les evidències històriques que oferien. Els estudiosos més actius, i els que els apreciaven amb més dedicació, eren els antiquaris i els historiadors, els quals els usaven per a reconstruir la geografia del passat. Aquest enfocament d'anàlisi i d'aplec de mapes antics, el qual podem resseguir en treballs pioners com en el de Richard Gough, va significar una contribució d'abast limitat a la història de la cartografia com a art i com a ciència.

29. Randolph G. Adams: *British Headquarters Maps and Sketches Used by Sir Henry Clinton while in Command of the British Forces Operating in North America During the War of Independence, 1775-1782: A Descriptive List of the Original Manuscripts and Printed Documents Now Preserved in the William L. Clements Library at the University of Michigan*. Ann Arbor: William L. Clements Library, 1928. Sobre les col·leccions del Príncep Eugeni vegeu Wolfram Suchier: *Prinz Eugen von Savoyen als Bibliophile*. Weimar: Hempte, 1928.

30. Richard Gough: *British Topography, or an Historical Account of What Has Been Done for Illustrating the Topographical Antiquities of Great Britain and Ireland*, 2 vols. Londres: Payne, T., and Son, 1780, I: xlvii.

31. Per a una descripció de la biblioteca de Pauw, vegeu Cornelis Koeman: *Collections of Maps and Atlases in the Netherlands, Their History and Present State* (Imago Mundi Supplements, vol. 3). Leiden: E.J. Brill, 1961, pp. 32-35.

32. *Catalogus selectissimorum in quavis lingua & facultate librorum, quorum maxima pars pertinebat ad clarissimos fratres D.D. Balfourios, Jacobum de Kinnaird Equitem et Andream, Med. Doc. Eq. Auratum*. Edimburg: Successores Andreae Anderson, 1699.

33. Koeman: *Collections*, pp. 35-39, 64-75.

34. Sobre l'atles 'Eugeni' vegeu F.C. Wieder, ed.: *Monumenta cartographica*, 5 vols. L'Haia: Martinus Nijhoff, 1925-33, 5: 145-59, i H. de la Fontaine Verwey: "De atlas van Mr. Laurens van der Hem", *Maanblad Amstelodamum* 38 (1951), pp. 85-89.

35. L'"Atlas Reial" ha estat descrit per Hantzsch: *Landkartenbestände*, pp. 62-64.

36. Les darreres fases de la trajectòria de l'atles de Beudecker, avui al British Museum, ens la dona Koeman: *Collections*, pp.82-83.

37. L'Atlas Mauritius, el qual va ser regalat a Frederic Guillem Elector de Brandenburg entorn de l'any 1664, es conserva actualment a la Biblioteca Alemana de l'Estat a Berlín i fa poc ha estat reproduït en edició facsimil (Stuttgart: Belser Verlag, 1971) a la meitat, aproximadament, de la dimensió de l'original. L'acompanya un *Commentary on the Atlas of the Great Elector* del qual és autor Egon Klemp i inclou una taula comparativa dels continguts de l'Atlas Mauritius i dels de l'atles de Klencke així com dels d'un tercer 'superatles' que es troba a la biblioteca universitària de Rostock.

38. Johann Hübner: *Museum geographicum, das ist: ein Verzeichnos der besten Land-Charten so in Deutschland, Frankreich, England und Holland von der besten Künstlern sind gestochen worden; nebst einem Vorschlage wie daraus allerhand grosse und kleine Atlantes können gemacht werden*. Hamburg: Conrad König, 1726, pp. 315-400.

39. Johann Gottfried Gregorii: *Curieuse Gedancken van den vornemsten und acuratesten alten und neuen Land-Charten*. Frankfurt-Leipzig: 1713.

Així mateix, va ser un historiador en el sentit més ampli de la paraula qui va crear la primera col·lecció americana de mapes significativa. Va fer-ho l'estudiós alemany Christoph Daniel Ebeling (1741-1817) d'Hamburg. Els dos treballs més importants d'aquest autor varen romandre inacabats: el *Erdbeschreibung und Geschichte von Amerika* (7 vols., 1793-1816) i l'*Atlas von Nordamerika* (deu fulls acabats dels divuit projectats). Per a documentar els seus estudis històrics va reunir una col·lecció particular que l'any 1799 atenyia ja els vint mil mapes. Després de la seva mort, la col·lecció va ser adquirida per Edward Everett a compte del coronel Israel Thorndike i dipositada a la Universitat de Harvard l'any 1818 (40).

A partir de la primera meitat del segle dinou, el desenvolupament del col·leccionisme de mapes va anar de bracet amb la del col·leccionisme de llibres. Ambdues activitats mostraven tendències similars en les relacions amb l'oferta i la demanda, en les direccions preferencials, en els objectius i les metodologies dels col·leccionistes, en l'expansió del mercat i en els serveis oferts pels venedors. Alhora, la creació de cartoteques i la sistematització de l'estudi de la història de la cartografia han avançat freqüentment amb velocitat creixent. El col·leccionisme de mapes de l'època moderna és, en bona part, una sedimentació de l'estudi dels mapes antics com a expressió de l'evolució de la teoria i de la pràctica cartogràfica.

En la fase primerenca, si fa o no fa fins a 1850, el punt de referència va ser París. És allí on es varen sembrar les llavors del creixement futur. A la Bibliothèque Nationale, o sia l'antiga biblioteca reial enriquida amb les col·leccions dels establiments religiosos expropiats, l'emprenedor Edmé François Jomard hi va crear el Département des Cartes et Plans com a servei autònom amb un programa d'adquisicions ben definit (41). A París mateix es va formar, entre d'altres, la important col·lecció privada de mapes del baró de Walckenaer (42). A més a més, dos estudiosos que suportaven exili, havien donat els primers passos cap a l'estudi sistemàtic de la cartografia medieval i renaixentista: el portuguès Vescomte de Santarém a París mateix, i el polonès Joachim Lelewela a Brussel·les (43).

Aquestes activitats prefiguren, en embrió, un ventall d'actuacions més sofisticades i intensives en la recollida, la descripció i la conservació de materials cartogràfics antics les quals es desenvoluparien durant la resta del segle dinou i els primers decennis del vintè. En primer lloc, de les crisàlides que vindrien a ser les antigues col·leccions reials dels països europeus n'emergiren les cartoteques nacionals, organitzades de manera singular i ampliades activament. Aquesta transformació també va produir-se en altres col·leccions institucionals com eren les de les velles universitats, les dels organismes de l'administració, o les de les societats de geografia. Esdevingueren el refugi de nombroses i importants col·leccions de mapes formades per iniciativa privada: per exemple, la de Richard Gough va anar a parar a la Bodleian (Universitat d'Oxford); o la de d'Anville, el cartògraf, a la Bibliothèque Nationale de París (44). La publicació d'inventaris i de catàlegs va esdevenir una activitat gairebé febrosa. En base al model de Jomard, molts responsables de cartoteques així com estudiosos de la cartografia varen enriquir la bibliografia de la història de la cartografia tant amb treballs descriptius de les col·leccions que tenien al seu càrrec com amb estudis monogràfics. Es pot citar a R.H. Major a Anglaterra, Viktor Hantzsch a Saxònia, Gabriel Marcel i Charles de la Roncière a

França, Justin Winsor i P. Lee Phillips als Estats Units, F.C. Wieder als Països Baixos.

En segon lloc, comprovem l'aparició de l'estudiós i col·leccionista alhora que singularitzava la seva recerca cap a la cartografia antiga: Bodel Nijenhuis i Abraham van Stolk als Països Baixos, el general von Hauslab a Àustria, A.E. Nordenskiöld a Suècia, el màxim exponent d'aquest tipus de col·leccionista, i ja al nostre segle- Leo Bagrow, Roberto Almagià, i George H. Beans (45). De la mateixa manera com podríem discutir llargament sobre la precedència de l'ou o de la gallina sense arribar a cap conclusió, tampoc hi arribaríem si la discussió versés sobre la precedència de les activitats de col·leccionista o d'investigador en les persones citades. El seu col·leccionisme, guiat pel seny i per la saviesa, proveïa els materials de recerca per a les seves publicacions sobre història de la cartografia de manera que les seves conclusions emergien de les col·leccions.

El tercer tipus de col·leccionista del segle dinou és l'omnívoro. Potser és una exageració considerar-lo com un tipus específic atès que només n'hi podem classificar un de sol: Sir Thomas

40. Podeu trobar una breu notícia de la col·lecció Ebeling i de la seva adquisició per Harvard en Mary M. Bryan: "The Harvard College Library Map Collection", *Special Libraries Association, Geography and Map Division Bulletin* 36 (1959), pp. 4-12. Amb ben poques excepcions, la col·lecció Ebeling ha estat catalogada en *A Catalogue of the Maps and Charts in the Library of Harvard University in Cambridge, Massachusetts*. Cambridge: E.W. Metcalf, 1831.

41. Edmé François Jomard: *Considérations sur l'objet et les avantages d'une collection spéciale consacrée aux cartes géographiques et aux divers branches de la géographie*. Paris: E. Duverger, 1831.

42. Charles Athenase Walckenaer: *Catalogue des livres et cartes géographiques de la bibliothèque de feu M. le baron Walckenaer*. Paris: L. Potier, 1853.

43. Vegeu un report biobibliogràfic de Santarém en Armando Cortesão: *History of Portuguese Cartography*. Lisboa: Junta de Investigações do Ultramar, 1969. I: 7-26. Sobre Lelewel, vegeu l'entrada homònima en *Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste*. Leipzig: Brockhaus, 1818-89, sec. 2, vol. 43, pp. 61-64, i en Stanislaw Warnke: *Joachim Lelewela zaslugi na polu geografii*. Poznan, 1878.

44. Bodleian Library: *A Catalogue of the Books Relating to British Topography, and Saxon and Northern Literature, Bequeathed to the Bodleian Library in ...1799, by Richard Gough*. Oxford: Clarendon Press, 1814. La trajectòria de la col·lecció de d'Anville ha estat revisada per Charles du Bus: "Les collections d'Anville à la Bibliothèque Nationale", *Bulletin de la Section de Géographie* 39 (1924), pp. 93-145. També hi presenta un catàleg sumari.

45. La col·lecció Bodel Nijenhuis que actualment es troba a la biblioteca de la Universitat de Leiden, i la col·lecció van Stolk, que a hores d'ara es manté com una fundació, han estat descrites per Koeman: *Collections*, pp. 242-46 i 251-53. Les col·leccions Bagrow i von Hauslab es troben actualment a la biblioteca Houghton de la Universitat d'Harvard.

Avui, la col·lecció Nordenskiöld es troba a la biblioteca de la Universitat de Hèlsinki i se n'està preparant un catàleg complet. El mateix Nordenskiöld ja va descriure la seva col·lecció. La va recollir George Kish i la va publicar en l'article: "Adolf Erik Nordenskiöld (1832-1901), Historian of Science and Bibliophile", *Biblis*, 1968, pp. 171-83. Un report sobre el col·leccionisme cartogràfic de Nordenskiöld ens l'ha facilitat Eino Nivanka: "Amsterdamlainen Fr. Mullerin antikvariaatti Nordenkiölden kirjakokoelman päähankkijana" [Els llibreters Fr. Muller i Cia, d'Amsterdam com a proveïdors oficials de llibres per a la col·lecció de Nordenskiöld], *Miscellanea Bibliographica* 5 (1947), pp. 122-33.

La biblioteca John Carter Brown va adquirir aquests mapes de la col·lecció Beans la qual havia estat inclosa en seus programes d'adquisicions. Vegeu "The George H. Beans Gift of Maps and Geographical Treatises", Brown University, John Carter Brown Library, *Report*, 1957, pp. 14-33, així com els informes subsequents els quals descriuen les addicions: 1958, pp. 46-59; 1959, pp. 33-39; 1960, pp. 31-33; i 1960-65, p. 45. El romanent de la col·lecció va vendre's a marxants de llibre vell i d'aquesta manera es va dispersar.

Phillipps. I no n'hi ha hagut cap més. Ben segur que entre els manuscrits enclaustrats pel "gran vel·lomaníac" en la seva biblioteca de Middle Hill n'hi havia molts d'importants (46). En la mesura que han retornat, a poc a poc, als circuits comercials i han trobat refugi en biblioteques públiques, aquests mapes s'han afegit al corpus de materials a disposició de l'historiador de la cartografia.

En aquesta història del col·leccionisme de mapes resulta molt més significativa l'aparició d'un quart tipus: el col·leccionista selectiu que amb el seu recull il·lustra el desenvolupament històric d'un país o d'una temàtica ben individualitzada. Els mapes són documents de base per a la història marítima, la comercial i la de l'expansió dels països europeus, per a la de la descoberta i de la colonització d'Amèrica, per a la de l'avenç del front d'ocupació i dels contactes entre cultures. En les col·leccions formades entorn d'aquests temes i amb l'accent posat sobre la referència geogràfica, els mapes hi han ocupat un lloc cada vegada més important i en estreta relació amb la resta de materials de la col·lecció. Estem convençuts que els grans col·leccionistes americanistes com John Carter Brown, James Lenox, Edward E. Ayer, Henry R. Wagner, Thomas W. Streeter, no pretenien pas crear cartoteques en el sentit estricte del mot. Tanmateix, és evident que a mesura que les seves col·leccions progressaven es veïeren abocats a l'adquisició de mapes i d'atles que se situaven als límits, i a voltes ben bé fora, del seu àmbit geogràfic d'interès. Quines en són les raons? Són ben diverses. Però, això toca contar-ho en la propera conferència. Quines en són les conseqüències? Avui, a les biblioteques més importants dels Estats Units es disposa d'un feix molt gros, i encara ara en creixement, de materials originals que il·lustren la completa història de la cartografia, ja sigui com un art ja sigui com una ciència. Tot això malgrat que siguin ben poques les cartoteques concebudes en el seu sentit més estricte. La significació i l'abast d'aquests materials varen posar-se de relleu en aquella impressionant exposició que sota el títol *The World Encompassed* es va presentar a Baltimore l'any 1952; notem que el catàleg d'aquella exposició té un lloc assegurat a les cartoteques de tot el món com a llibre de referència indispensable (47). Una altra il·lustració sobre aquests aspectes ens la facilita la comparació de dues publicacions de guia de col·leccions dels EUA: el *Census of Medieval and Renaissance Manuscripts* de De Ricci, i la *Guide to Archives and Manuscripts* de Phillip Hamer. Sota la rúbrica 'Maps', De Ricci indexa diverses referències; en canvi, als índexs de Hamer hi podreu trobar 'Circuses' però no pas 'Cartography', 'Malsters' però no pas 'Maps'.

L'Ayer Collection, dipositada a la Newberry Library, palesa l'amplitud i la varietat, adés geogràfica i cronològica, dels materials cartogràfics que ben legítimament pot admetre una col·lecció americanista. Resulta plausible admetre que il·lustri l'evolució del pensament cosmogràfic i de la pràctica cartogràfica des de l'antiguitat clàssica fins a la Revolució Americana (49).

Els marxants i els seus corresponsals que, a través d'un procés que podríem anomenar de 'rebenta llibres', varen bastir les grans col·leccions del dinou també varen orientar-se involuntàriament cap a una especialització cartogràfica. Henry Stevens de Vermont tenia molt bon ull per als mapes antics, malgrat les seves errades tan sonades (50) en la valoració dels planisferis de Juan de la Cosa i el de Drake-Hondius, les quals

han impedit la seva presència, avui, a les cartoteques americanes. Henry HARRISSE, de qui la seva *Bibliotheca Americana Vetustissima* (1866) constitueix encara avui el punt de partida per a un col·leccionista americanista, era l'expert, potser el millor, sobre mapes del Renaixement, malgrat que (en paraules de J.A. Williamson) "com més creixien els seus coneixements, més es deteriorava el seu seny" (51). Els catàlegs de cartografia eixits de les cases Stevens de Londres, Maissonneuve de París, Asher de Berlín, Hiersemann de Leipzig, Rosenthal de Munic, i (sobretot) Frederik Muller, col·leccionista, editor i bibliògraf de mapes i atles antics, han estat descrits pel meu amic el professor Koeman (52). Els treballs de Muller, continuats i enriquits pels seus ajudants i companys P.A. Tiele, F.C. Wieder, i A.W.M. Mensing, varen ser el fonament (com a mostrat Koeman) de la història de la cartografia holandesa.

Aquests comerciants, i els seus successors, han estat els arquitectes de la majoria de les més importants col·leccions cartogràfiques modernes: per exemple a Europa, i deixant de banda les biblioteques nacionals, ho són les dels museus marítics de Rotterdam, d'Amsterdam i de Greenwich; a Amèrica ho són les de les grans biblioteques creades per l'entusiasme de col·leccionistes particulars i que, en gran part, han estat transferides al domini públic mercès a benaurades donacions.

Si comparem les oportunitats de què disposava el col·leccionista de fa cent anys, el de fa vint anys, i el de l'actualitat, el contrast és prou evident. L'abastament del mercat s'ha aprimat progressivament. Els preus s'han enfilat, i continuen enfilant-se, sense presses però sense pauses i de manera més acusada si els comparem amb els del mercat del llibre. Atès que l'augment dels preus en subhastes no es justifica del tot per la relativa escassetat de materials, cal concedir que la competència entre els col·leccionistes també és més acusada, i a no ser que suposem que els preus han estat inflats artificialment a l'alça. No necessitem anar pas gaire enrere per veure com Henry Stevens va pujar 1.000 francs (l'equivalent de 200 dòlars) pel mapa de Juan de la Cosa en la subhasta de la col·lecció de Walckenaer de l'any 1853 i que se'l va deixar escapar per una diferència de només 8 dòlars a mans de la reina d'Espanya; quan valdria avui aquest mapa?

46. A.N.L. **Munby**: *Portrait of an Obsession, The Life of Sir Thomas Phillipps, the World's Greatest Book Collector*; adapted by Nicolas Barker from the five volumes of *Phillipps Studies*. Nova York: Putnam's, 1967.

47. Elizabeth **Baer**, Lloyd A. **Brown**, i Dorothy E. **Miner**: *The World Encompassed; An Exhibition of the History of Maps Held at the Baltimore Museum of Art, October 7 to November 23, 1952*. Baltimore: Trustees of the Walters Art Gallery, 1952.

48. Seymour de **Ricci** i W.J. **Wilson**: *Census of Medieval and Renaissance Manuscripts in the United States and Canada*, 3 vols., Nova York: H.W. Wilson, 1935-40, amb un suplement de C.U. **Faye** i W.H. **Bond**, Nova York: Bibliographical Society of America, 1962, i Philip M. **Hamer** (ed.): *A Guide to Archives and Manuscripts in the United States*. New Haven: Yale University Press, 1961.

49. Clara A. **Smith** (comp[iladora]): *List of Manuscript Maps in the Edward E. Ayer Collection*. Chicago: The Newberry Library, 1927.

50. Aquest episodi ha estat descrit pel mateix Henry **Stevens**: *Recollections of James Lenox and the Formation of His Library*, revised and elucidated by Victor Hugo **Paltsits**. Nova York: New York Public Library, 1951, pp. 50-51.

51. James A. **Williamson**: *The Voyages of John and Sebastian Cabot* (Historical Association Pamphlet no. 106). Londres: Pub. for the Historical Association by G. Bell & Sons, 1937, p. 7.

52. Cornelis **Koeman**: "Frederik Muller: His Importance for the Study of the History of Cartography" in *Collections*, pp. 91-111.

No ens hi encaparrarem. Doneu, però, una ullada a l'evolució dels preus de sortida en les subhastes d'exemplars de l'edició d'Ulm (1482) de Ptolemeu, el més cobejat dels incunables cartogràfics per bé que no és pas una obra raríssima:

1884 \$85
 1901 \$350
 1933 \$3.000
 1950 \$5.000
 1965 \$28.000

O bé, els de la important edició d'Estrasburg de 1513:

1884 \$110
 1950 \$1.000
 1964 \$27.200

En relació amb el que suggereixen aquestes estadístiques depressives, la meua impressió del col·leccionisme de mapes actual és més optimista. Tinc diversos factors a favor seu.

1. Deixant de banda els 'tresors' ocults, als quals Henry Stevens es referia sovint, dubto molt que a hores d'ara el mercat sigui estancat seriosament. Tampoc no podem esperar que pugui reomplir-se a gran escala i de cop i volta gràcies a la dispersió de col·leccions excepcionals com les de Mr. Beans, de Mr. Kenney, o de Mr. Streeter. Però també és obvi que les golfes europees encara no han estat netejades del tot. Si bé molts marxants no tenen altra cosa a oferir que no siguin fulls d'atles, n'hi ha d'altres els catàlegs dels quals presenten molts mapes interessants per al col·leccionista assenyat, ... i a preus raonables. Per altra banda, tinc la sospita que l'increment del preu dels atles complets ha arraconat la pràctica de desballestar-los full a full, destruint-ne així l'evidència bibliogràfica.

2. El col·leccionista depèn del tot de les ofertes que li fan una colla de venedors ben informats, els millors entre els quals són els més diligents en la cerca de noves fonts de materials. Sovint, el to i l'abast general de la seva catalogació supera la de les cases de subhastes les quals només descriuen el que tenen a la rebotiga.

3. Tanmateix, el col·leccionista entès sap que el millor moment per a comprar un mapa o un atlas és, precisament, just abans que sigui catalogat pel venedor i, de fet, en un moment tan proper com sigui possible al de la seva entrada en el mercat, normalment per subhasta. Els catàlegs de subhastes són de gran utilitat per a l'estudi retrospectiu del mercat. La majoria dels preus assenyalats pels venedors són assumibles i realistes; però si un mapa ha passat de venedor en venedor, el preu final que el col·leccionista en paga pot incloure els successius marges comercials dels diversos venedors i no només el del darrer. Per les mateixes raons, el col·leccionista que disposi de temps farà santament d'espigolar regularment en les estances més pregones de llibreries i de botigues de gravats, sense oblidar les dels encants, i no deixar pas aquest entreteniment al marxant.

4. Hi ha aspectes i enfocaments del col·leccionisme de mapes que han estat poc treballats tant en amplitud com en profunditat. Les raons són diverses: la prioritització de la cobertura geogràfica per part de molts col·leccionistes; la seva obsessió pel contingut i no pas per la formació del mapa; una espurna d'esnobisme en la exaltació de la cartografia rellevant de les descobertes geogràfiques a despit d'altres mostres de

cartografia; la sensació que la cartografia temàtica o de funcionalitat especial no és de la incumbència d'un humanista. En les conferències següents em plaurà suggerir-vos una visió més àmplia dels mapes com a objectes per a l'estudi i el col·leccionisme.

El refús dels col·leccionistes de determinades temàtiques ha eixamplat el que he anomenat l'interval de vulnerabilitat'. Cal assenyalar que, ara mateix, aquest interval ja s'arrossega obert des de començament del segle dinou i, potser, des d'abans i tot. Hi tenim parada una gran i creativa etapa de la història de la cartografia, tant pels seus dissenys com pels seus continguts, els mapes i atles de la qual esperen el seu col·leccionista, per modest que sigui, a no ser que el drapaire se li avanci. Es poden formar col·leccions per a il·lustrar el desenvolupament de les formes d'expressió cartogràfica com, per exemple, els procediments de la representació del relleu, de l'ús dels degradats i del color; o per a mostrar l'enriquiment del contingut dels mapes en base als avanços de les Ciències de la Terra (la geologia, l'oceanografia, la meteorologia i altres) o de la Geografia Humana (com per exemple, la població, les llengües, les comunicacions, els usos del sòl, les malalties). Alguns d'aquests motius, o temàtiques, poden fer recular el col·leccionista tan enrere com al segle disset, altres al divuit o bé a començament del dinou. Però en qualsevol d'aquests *tempo* només trobarà satisfacció visual i intel·lectual si no parteix de la idea que la cartografia antiga de la geologia o de la població és, en la història de la societat, deixeu-m'ho reblar per acabar, d'una significació comparable, pel cap baix, a la cartografia de l'Amèrica del Renaixement.